

NOBEL EKSIS

ILMAR VENE

Kes usuks, et 21. sajandi künnisel elab pilvelõhkujate naabruses asukaid, kes oma eluviisi kujundades katsuvad juhinduda aastatuhandete eest valitsenud tõekspidamistest? Ja ometi vastab see tõele. Ümber määratu elektrooniline sipelgapesa, istuvad nemad öhtutundidel õlilampide paistel, et siis unetundide möödudes tervitada sünagoogis uut päikese tõusu. Kõige sagedamini, iseäranis ajalehtedes, nimetatakse neid "fundamentalistideks", kuid aeg-ajalt lähevad käiku ka vähemtuntud nimed. Neetud homeinid, kes oma arusaamu kõigile peale tahavad pressida! Mis saab, kui nende kätte peaks sattuma võim ja kui peaks vastama tõele, et Iisraeli arsenalis on tõepoolest massilise hävituse relv? Nõnda kõneleb elulähedasema hoiakuga asunik, kellele "homeinide" naabus põrmugi ei meeldi ja kes kasutab juhust, et kuulutada oma vastumeelsust massimeedia kaudu. Järgmisena ent kohtab ajakirjanik sõbralikuma hoiakuga "fundamentalisti". "Kas on õige, et te peate televisiooni lubamatuks?" "On küll." "Aga miks?" "Sellepärast, et televisioonis näidatakse asju, mida ei tohi vaadata."

Millistest asjadest sedapuhku jutt, ei vaja selgitamist. Teema on nii päevakohane, et mõnikord tuleb juba pealkirjana välja küsimus: "Kas roppust üldse on olemas?" Väga palju niimoodi pealkirjastatud artiklist loota ei maksa; kõige tõenäosem, et hakatakse selgitama, mis peaks olema ära seletatud juba algkoolis – see nimelt, et sõnade jagamine sündsaiks ja kohatuiks on tinglik, et need "tegelikult" on võrdväärsed. Küllap see paika peab. Seda kahetsusväärsem tundub, et alati jääb lõpliku selguseta, mispärast teatud sõnad ropuks on muutunud.

Lõpliku selguseta sellepärast, et tegemist on määratlematuseni paljudihilise küsimusega. Lähenetavaks osutub meile antud juhul iseäranis pealispind, see tähendab seisuslikkusest johtuv väärtustamine. Viimast saab kõige paremini selgitada mõne kõrvalisema näite varal, olgu selleks kas või sügamise põlustamine. Kuidas õieti on nii süütu nähtus saanud muutuda ülima halvakspanu objektiks? Ka praegu, mil ülivaba käitumist katsutakse muuta väärtuseks omaette, pole kuigivõrd iseäratsejaid, kes

avalikus kohas ennast kratsiks. Ja kes teab, vahest arvestas mingeid kirjutamata nõudeid juba Pompeius, kui ta oma kukalt sügas ainult ühe sõrmega? Aga nii kauges möödajärgluses me ei erista kombelise pisiasjade põhjusti enam kuigi selgelt. Leppigem kirjeldusega, mille oma pitoreskses romaanis on esitanud Quevedo. Teosest nimelt selgub, et kratsimiskihku avalikus kohas rahuldamiseks oli aadlikel varuks omapärane nipp: olles kuulajale ütelnud, et ta on näinud sõdurit, kes haavatud oli sellest või teisest kohast, osutab rääkija vastavale kohale oma kehal, et seda siis kähku ja ümbritsejatele märkamatuks sügada. Humorism tõendab, missuguse järjekindlusega tõrjusid avalikus kohas kratsimist ka kõige kehvemal järjel olevad aadlikud. Ja selle eripära põlvnemislugu esitada püüdes saaksime lõpptulemuseks seisuste eristumise tarviduse. Kõrgemal seisusel on lihtsalt vajadus saada pidevaid tõendeid oma ülemsuse kohta ja selle vajaduse väljendusena ilmub alamates kihtides levinud kalduvuste põlustamine. Mida üldisemaks nähtus on muutunud, seda taunitavamaks see kõrgkihi piires arvatakse. Ilmselt oli kratsimine talupoegkonnas väga levinud, sellest siis ülimalt tõrjuv hoiak halva harjumuse suhtes.

Kui nõnda on kehaliste liigutustega, siis mida arvata vaimsemat laadi ajaviiteist? Tõepoolest, tõendeid oma paremuse kohta saab äravalitute kiht iseäranis kõnelemisel; mitmeid sõnu, mis lihtrahva kõnepruugis igapäevased, välditakse piinliku hoolega. Samas ent kujuneb kõrgkihi suhtumine kogu ühiskonna etaloniks; iga kõrgemale püüdleja – seda aga on teatud määral kõik – jäljendab oma eeskujude hoiakut. Nii saabki teoks sõnade jaotumine sündsaks ja kohatuiks.

Esimese seletusena võiks säärast arutlust ju kasutada, kuid paraku tõstatab see uue ja hoopis raskema küsimuse: Milles on põhjus, et niinimetatud kohatud sõnad ei taha laiemate hulkade keelepruugist siiski kaduda? Kiirkorras tuleb siinkohal teha õiendus: üldjoontes peab paika, et sõnade lõpliku jaotumise teostab alles kõrgklassi suhtumine, aga sellest ei johtu, et enne olid kõik sõnad lihtrahva silmis ühesugused. Erilised sõnad olid ka varem ja seletamatuim kogu küsimuses ongi, mispärast neid kasutati ja praegugi kasutatakse erilisena? Vastamisel peab ilmselt piirduma viitega kõne ilmestamise vajadusele. "Vägisõna" osutub käesoleva teema käsitlemisel vägagi kandvaks. Kõik tahavad kõnelda nagu inimene "kellel on meelevald", aga kõigile pole seda antud; niisiis jääb enamikul üle vaid ilmestada oma lauseid "vandumisega". Kohatud sõnad pole olemuslikult muud kui poollegaalne osutamine lähenematule, millelegi seletamatult aukartust sisendavale. Mäletame käsku, mis keelab Jumala nime asjatult suhu võtta, ja oleme kuulnud ka isevalitsejast, kelle määratu suuruse tõttu oli tähistusena lubatud ainult ebamäärane "tema". Keele eriline kasutamine peab antud juhul tõendama, kuivõrd eriliste nähtustega on tegemist. Elu päritolu on teema, mille puhul keelud ei taha hästi sobida – on ju nähtus ühelt poolt küll seletamatu, kuid samas ka üldiselt tuntud. Selles vahest on põhjus, miks vastav aines jaotub kaheseks juba kaugminevikus. Ühelt poolt kirendab aastatuhandete tagune möödajärgluse kõiksugu viljakusetulpadest, samas ent saame teada, et viljakuse organeile kui häbiväärseile on Loodus inimkehal määranud kõige peidetuma koha. Sakraalprostitutsioon erineb tavalisest prostitutsioonist, aga keegi ei suuda täpselt määratleda, milles erinevus seisneb, kuna on teada kõigest, et *sacer* märgib midagi erilist.

Vahepealsete aastatuhandetega on kahesus oluliselt selginenud. Teaduse ajastu sakraalsus saab väljenduda ainult arvudes; austus, mis kunagi ammu sai osaks viljakustulpadele, suundub nüüd neljale aastamiljardile, mille sisse Elu arengulugu pidavat ära

mahtuma. Võib-olla kumab lähitulevikust tõepoolest lõpp, kuid välistatud pole seegi, et uus religioon on teinud järjekordse sammu oma eelkäija põhitarkuste teisendamisel. Või äraseletavalt: Teadus, kes möödunud sajandil esines ristiuse surmajana, on praegu-seks kristluselt üle võtnud ka eshatoloogia. Ent ka siis, kui nelja miljardi põhiväärtust näha kujuteldamatus mahus, jääb see suur arv esialgu märkima elu põhiküsimust, sellal kui varasemad tähistused peavad üldiselt rahulduma oma osaga niinimetatud jämekoomika valdkonnas.

Viimase ainuliseks arvamine tähendaks siiski liialdust. Niipea kui jämedus koomikast eraldatakse, ilmub kahesus taas täiel määral. Millega näiteks seletada, et armastus estraadilaulude tekstide kandjana tundub peaaegu obligatoorne? Ükski tervemõistuslik ei võta armujutte ometi tõsiselt. Pole säärast, kes kolmekümneaastaselt ei naeruvääristsaks kümne aasta eest tehtud rumalusi. Miskipärast ent seesama täiskasvanu, kes oma mehemõistusega nii täielikult saab aru igasuguse lembelüürika tobedusest, soovib restoranis istudes kuulata ikka sedasama tobedust. Ja poleks õige väita, et sellise väärtustamise kohasust kaitsevad ainult laulutekstide tegijad. Ühes ammus kirjutises vilksatab Jaan Krossil küsimus: Mis film see ilma armastuseta on? Ehk aitab see ühtlasi mõista, miks "Taevakivigi" pole "armastusliinist" ilma jäänud. Antud juhul võiks ehk tõesti arvata, et Peterson romaani ainesena on juba piisavalt eksootiline. Paljukse leidub siis suurteoseid, mida täidaks "Surnud hingede" erootikavaakum?

Pornograafia seisukohalt võiks siin esitada teisegi küsimuse: Millest õieti lähtutakse, kui endale võetakse halvustava mõiste kasutamise õigus? Ajuti antakse teada, et siinseal olevat üht-teist ära keelatud; et lausporno olevat lubamatu jne. Paraku pole keegi piiritlenud, kustpeale too "lausporno" algab. Kas näiteks fallosteparaad G. Grassi "Kassis ja hiires" on huumor või jämekoomika või midagi halvemat? Otsesõnalist otsust langetada ei saa; piirduma peab nendiguga, et autor on pakkunud midagi kahtlast, olles ka ise sellest teadlik; vastasel korral täpsustatav, et "ainult selle pärast" kirjeldus ongi esitatud. Meil jääb vaid autori kinnitus kehtivaks tunnistada, kuigi mõttes võime lisada: "ainult selle" ja veel ka teadmise pärast, et kirjelduse meeldimises lugejale pole kahtlust. Säärane lisand on ju meelevaldne, kuid vähemalt mingit õigust sellele tuleb pärast loo lõpuni lugemist tunnistada. Täies hiilguses jääb eelmainitud paraad kirjanikul küll kordamata, kuid õige mitmel korral osutatakse: ärgu lugeja lootust kaotagu, päikeses sädelev kolmekümnesendine võib iga hetk uuesti ilmuda.

Maksimalism see oleks, kui ütelda, et pornograafiast rääkimise õigus saadakse just säärase kaheldavuste ilmunisest, kuid millegi mõõdukama ja selgemani jõuda pole paraku võimalik. Jäägem seega oma kahtleva hoiaku juurde, kui meile hakatakse seletama, miks see või teine üksikasi on ilmunud raamatusse; saavutamatu sihi saavutamisest hõivatud kirjanikule ei tule eales pähe hakata selliseid põhjendusi esitama. "Ta alustas kõige tähtsamast, vägistas mu ära," ütleb Lagerkvisti naistegelane, ja päris kindlasti pole ükski lugeja seostanud seda ütlust pornograafiaga. Viimasega on tegemist, kui ta hakkab silma ning sunnib ennast pidama selliseks, pilku endale tõmbavaks. Herodes ütleb midagi Mariannele ja see paneb käe oma üsle; näeme, et Lagerkvist liigutuse mainimisega kinnitab Herodese sõnade toesust, pilku see endale ei tõmba.

Olemuslikult seega ei eristu vaimu tippesindajate suhtumine laiade hulkade omast; vahe on kõigest selles, et ühed ilmestavad kohatute sõnadega oma suulist kõnet (või ka seesmisemat laadi mõttekäike, nagu arvab näiteks Hervé Bazin), sellal kui teised määra-

vad oma üliilovate värsiridade kandjaiks rafineeritud erotismi. Progressi jätkuv võidu-
käik on siiski näidanud, et otstarbekaks osutub ka olemuslikult samade nähtuste erista-
mine; satanismi praktiseerimist näiteks ei samastata vastava "intellektuaalse huviga",
niisamuti tunduks rohmakavõitu, kui keegi võrdsustaks muuseumi hääletud ja kergelt
pragunenud inimkehad televisioonis viljeldava nudismiga. Üksnes harva ja kaudsemalt,
see tähendab mõne "tegelase" suust, saab kuulda ka sirgjoonelisemaid arvamusi. Goldingi
kunstnik näiteks, kellel vaimne vahekord modelliga on kulmineerunud lihalikuks, ütleb
juhtunu kohta tagantjärele: viisin lõpule selle, mida joonistamisega olin alustanud. Sel-
line lapidaarsus toob meelde varasemad ajastud, mil kombulsalane vabadus polnud oma-
ette küsimuseks.

Ajalooline tagasivaade ju veenab, et "pornograafia" on läbinisti uusaja sünnitis. Või-
matu pole isegi sünniaja täpsem dateerimine, kuigi sel puhul oleneb paljugi dateerija
suvast. Vastuvõetavamaid sünniaegu võiks olla 19. sajandi keskpaik, millest peale saab
alguse satanismi ja Nero (igipõlise "antikristuse") mitteametlik kultus. Üldilmingu konk-
reetsemat laadi ilmestajaiks kõlbavad kohtuprotsessid kõlvatute autorite üle; kõige pa-
remini on nendest aegadest meelde jäänud Baudelaire'i "Kuu luuletust" ja Flaubert'i
esimene romaan. Ilmalikustunud ühiskond, milles tunnistati igaühe õigust otsustada
kõikvõimalike põhiküsimuste üle oma äranägemist mööda, pidas endistviisi vajalikuks
hoolitseda oma kodanike kõlbelise rikkumatuse eest; viimane relikt kristluse sajandeid
jätkunud ülemvalitsusest.

Pole saladus, et nii erilise tähelepanu vääriliseks komblust varasemal ajastuil ei pee-
tud. See, mida kõige üldisemalt nimetatakse tsensuuriks, on küll toiminud juba aastatu-
handeid, kuid tähelepanu all olid varem ikka suurema tähtsusega ilmingud. Cato tege-
vusest kommete tsensorina saame kuulda kõige üldisemaid tähelepanekuid, sellal kui
Alkibiades jumalakujude oletatava ümberlukkajana ilmub meie ette juba konkreetse-
malt. Tsensuuri esmakujuna ilmubki Õhtumaa ajaloos võimu kehastava ajalikkuse tõr-
juv hoiak, selle survele asendub poliitiline komöödia peagi armulugude näitamisega. Järg-
nevalt annab endast silmahakkavamal kujul märku tseesarite kõikvõimsus, mida aja-
loost kirjutamisel tuli arvestada, ja kõige lõpuks tulevad kristluse ainukehtivad õpetu-
sed, millele suunduv tähelepanu avardeb uusaja hakul õpetuse esindajaile, see tähen-
dab et huvitatakse sellestki, kuidas vaimulikke on kujutatud inimestena. Kristliku ajas-
tu lõpuni püsisid need kaks, liha ja vaim, rangelt lahus; õpetuse õigsusel polnud lihaliku
nõrkusega kuigi palju tegemist. Nii suureplaanilist lähenemist arvestades pidi põrmlas-
te puudulikkus ootuspäraselt tagaplaanile jääma. Martialise epigrammide suhtes muu-
tuti valivaks alles pärast trükikunsti leiutamist, varasematel aegadel võeti kõlbelist hül-
bimust paganlikust sõgedusest johtuva endastmõistetavusena. Niinimetatud keskaegne
vabadus, mis käibib Rabelais' romaani üliilopsakuse ühe seletusena, oli lapse vabadus,
kes jumalikkuse maailma ainutähtsaks pidades ei suuda üldse mõista, kuidas saaks põrm-
likkuse nimepidi nimetamine tähendada mainimisväärset pattu. Alles uusaja algusele
iseloomulik hoogsus teeb selgeks, et maisuse suhtes tuleb olla tähelepanelikum. Aretinolt
pärinev valgustamistöö näiteks arvatakse nii lopsakaks, et kogu tema loomingule saab
osaks halvakspanu. Sellest ajast peale läheb komblust eirav vaimutegevus nii-öelda
põranda alla.

Küsi me nüüd eeltoodut kokku võtmaks: Mida siis pornograafiaks õieti pidada? Vasta-
ma asudes tuleb kõigepealt tõdeda, et inimene on elusolend ning ühtlasi mõistuslik

olevus. Juba Aristoteles tegi üksipulgi selgeks, et mõtlemisvõime on inimesele pärisomane – ülim väärtus, mis tõstab ta kõrgemale muudest elusolenditest. Nii saab alguse Mõistuse kultus, mis mõningate variatsioonidega on püsinud tänini. Nagu mitmes muus asjas nii ka antropoloogia osas muutis Aristoteles oma õpetaja käsitluse järjekindlaks ja vastuvõetavaks. Hinge platonliku kolmesusega võrreldes tähendas tema dualism lihtsustamist. Kaugemale kolmesest hingest pole hiljem enam jõutud; ning järjestusega – mõtlemine kõrgeim ja ihkamine madalaim – näidati kätte hilisem arengusuund. Kui Eliot, olles intellektualismist pisut tüdinud, ikkagi nendib, et tagasimineku tundleva luule juurde tähendaks "barbaarsust", siis selgi puhul ta tutvustab end eeskujuliku õhtumaalase; Aquino Thomase ja Dante traditsiooni jätkaja pöördub ikka esmajoones intellekti poole. Tollest temaatikast, mida viljeleb D. H. Lawrence, minnakse mööda hoolimatult mainimisega. Kõnealuses suhtumises sisaldub ka "pornograafia" üldisem määratlus. Nähtusega on tegemist seda rohkem, mida selgemini väljendub autori siht mõjutada platonlikult kolmesest hingest esmajoones madalaimat.

Sääraseks kujuneb pilt, kui läheneda kõrgeimale ja üldisimale tasandile. Mõistmaks "pornograafia" sotsiaalsemat laadi taunitavust, tuleb peatuda õhtumaisel progressimõistel. On selge, et varasemate ajastute dualismi valitsedes saab kujutus järjepidevast täiustumisest esineda ainult naiivses tähenduses, mille puhul hindaja, olles ise arenguketi lõpetaja, peab end ühtlasi targimaks ja parimaks. Kuidas kujutada ühiskonna järjepidevat täiustumist, kui maisust lahutab Jumalast ületamatu lõhe? Kujutus progressist, see tähendab pidevast Jumala poole liikumisest, saab ilmuda alles siis, kui ollakse jõutud maise monismini, vaimu aine teenijaks tunnistamiseni. See põhieeldus täitub uusaja algul, mil vaimus hakatakse nägema võimsuse võimaldajat. Kui jõud on teadmine, siis tuleb üliväärtuseks arvata muudki vägevuse soodustajad, elujõud kuulub nende hulka endastmõistetavusena. Olemegi saanud progressi kaks kandetala: Mõistus kõigepealt ja siis selle kandja, maist vägevust võimaldav sigivus. Meenutagem progressi ja dekadentsi avaldumise musternäiteid: "Klassikalisel" ajajärgul kihab Vahemere ümbrus kreeklasist ja Mõistuse ülemvalitsus ei jäta ebauskudele kohta (Nikiase enneteesk, Sitsiilia katastroof ja Ateena katk jäävad loomulikult tagaplaanile), sellal kui antiigi lõppjärgus täiendab sigimatust orientaalne imedeusk. Steriilsus osutub pornograafiast enam-vähem lahutamatuks, niisiis tuleb erootikat võtta mandumise tõendina. See äratundmine, toetamiseks algkristlusest lähtuvat ilu halvustamise traditsiooni, valgustab õhtumaalase teadvust, kui Pompeji rohkete erootilist laadi mälestiste asukohaks määratakse erihoidla.

Või veelgi skemaatilisemalt: uusaeg algab äratundmisest, et üliväärtuseks peab arva- ma ka platonlikus väärtustuses madalaima, ihkava hinge. "Eluhirmu" peategelasel on liiga vähe "tervet looma", ütleb A. Oras; see lihtsakoeline sõnaühend koondab endasse kogu uusaja vastuolulisuse. "Loom" on üliväärtus, kuid viimasena esinemaks peab ta veel tingimata olema ka "terve". Hädade lähteallikaks kujuneb, et ta seda alati ei taha olla.

Möödamannes võiks taas peatuda küsimusel, miks siis keskaegne, kõike loomalikku võimalikult tõrjuv vaimulaad igavesti ei kestnud. "Taas" sellepärast, et tegemist on nähtusega, mille äraseletamine ainult selles seisnebki, et küsimuse juurde üha uuesti tul- lakse mõtteharjutuse korras tagasi. Külluses on ju esile toodud kõiksugu tegureid ja need osutuvad seda ainelisemaks, mida suuremat teaduslikkust taotletakse, ent äraseletama- tuks olemuseks jääb ikka: mispärast hakkas vaimulike hoiak muutuma üha ilmaliku-

maks? Miks mitmed jesuiitidest "isad" (Pascal), eraelus kristliku askeetluse täiuslikud kehasajad, pühendasid oma vaga erakuelu ilmalikkuse kaitsmisele? Kõige üldisemaks seletuseks näib kõlbavat järjekindla platonismi võimatus. Vaim oli üliväärtus ka keskajal, selles osas võis kõik jätkuda igavesti, kuid Vaim ja Liha leppimatute vastastena ei saanud püsida igavesti. Mõni ehk peab vajalikuks viidata "eluröömsale keskajale", mille vältel Liha põlgamist polevat tegelikult esinenud. Vastuseks saab vaid kosta, et vabameelsuse tõendeid leiab iga soovija hulganisti, kuid neid võeti tollal ennekõike inimloomuse rikutuse ja nõrkuse avaldumisena. Keskaeg püsis, kuni püsis tema ideaal, püha perekond, see tähendab karskustootuse andnud abielupaar. Kui jesuiidid hakkasid Paraguais helistama öö saabudes kirikukelli, andmaks pereisadele märku, et aeg on asuda oma mehekohuse täitmisele, siis see oli juba võiduka uusaja kellakõla.

Järjekindla platonismi võimatus kõlab seletusena veelgi kohasemalt, kui lihalikkuse tasandilt üleneda tunnetusteooria õhkjasse sfääri. Ja sel puhul selgub, et Aquino Thomas pole keskaja vankumatu kants, vaid lõpetav uuendaja. Möödunud sajandi teisel poolel sai heaks tooniks rõhutada Dante uusaegsust; seda tehti nii korduvalt, et lõpuks pidi ilmuma üldistus, milles üksipulgi tehti selgeks, et kõige varasema kokkuvõtjana esineb luuletaja siiski rohkem kui uuendajana. Dante puhul paikapidav käib veel suuremal määral Aquino Thomase kohta, kuid temagi puhul oleks liialdus, kui seost uusajaga eita-taks täielikult. Iga tõeline lõpetaja on ühtlasi algataja; Thomast ehk alusepanijana kujutada ei saa, küll aga võib öelda, et ta uusajale nii-öelda tegi tee lahti. Mida lähemalt möödunud vaadelda, seda selgemini ilmneb seostatus; isegi murdekohad, esmapilgul praksatuseni järsud, hakkavad lõpuks tunduma sujuvate üleminekutena. Petrarca kõrvutiseis Dantega pole enam ebakõla, kui tunnistada, et tema hoolimatus Aristotelese suhtes pole muud kui reaktsioon Thomase aristotelismile. Esindusskolastiku elutöö on mahult ja sisult nii hõlmamatu, et selle tähenduse lihtsustavat kokkuvõtet kuigivõrd ei sõandata. Ajuti ent võiks vastavat söakust endale siiski lubada; ja siis oldaks sunnitud möönma, et ka Thomas, sarnaselt mitme teise inimajaloo suurkujuga, oli kõigest ettehoolet teeniv vahend; see tähendab, et ta kogu oma ainulaadse energiaga taotles sihti, mis talle sisimas pidi olema kõike muud kui vastuvõetav. See "ingellik doktor" nimelt, keda palvetamise ekstaasis nähti mõnikord maapinnast lahtikerkinuna, kaugendas inimese Jumalast – ainult seda saab nentida, kui Thomase ainuline tegevus suruda ühelaulseliseks kokkuvõtteks. Augustinus oli Jumalaga pidanud intiimseid kõnelusi, "tema parimal tõlgendajal" – kahtlemata oli selline tunnustus mõeldud ka Thomase uuendajalikkuse summutusena – ei olnud eales tahtmist häirida loome vahekorda oma Loojaga, kuid mõtlejana oli ta sunnitud kasvatama nende vahelist distantssi. Jumalat inimesest lahutav vahemaa, tundus mõtlejale, on nii määratu, et selle suudab ületada vaid Jumal üksi. Niisiis võib ka Thomases näha lõpetust ajastule, mille suurus oli alanud Augustinusega.

Ei mõju säärane ebamäärasus meeldivalt, vähemasti mitte arusaadavuse seisukohalt. Mida ühist peaks Thomase aristotelismil olema jesuiitide kellalöökidega, kuidas saaks esimene ette valmistada teist? Konkreetsemat laadi sarnasus tõepoolest puudub, kuid vähemalt üldist laadi ühisjoonele, platonismist eemaldumisele, saab mõlemal juhul osutada. Väita, et Thomas tõi filosoofia taevast maa peale tagasi, oleks liialdus, kuid päris kindlasti tema õpetuses toonitatakse: Ka kõige süvenenumalt taevast vaatlev inimene toetub alati kahe jalaga maale, nähtav maailm pole Thomase meelest mingil juhul igavene,

aga esitus on selline, et järgnevail sajandeil hakkab see nähtav maailm tunduma üha igavesem. Ja mida selgemini jäävust adutakse, seda tungivamalt rõhutatakse kõige maisusega seostuva mõttekust. Ameerika avastamise aastal võib ju veel ilmuda raamat, mille viimaselt leheküljelt vaatab lugejale vastu maailmalõpp, aga selle lõpupildi hajutavad jesuiitide kellalöögid olematuks. Kuidas saaks pühadus kuuluda viljatule perekonnale, kui Issand ise on käskinud "Tehke sugu ja saagu teid palju!"?

Olles nonde jesuiitide juurest hüpanud kahekümnenenda sajandi algupoolde, võime kohemaid tõdeda vahepealsete aastasade jooksul toimunud edasiminekut. Maisus on kõikjal muutunud valitsevaks, täieõiguslikkust pole saavutanud ainult kõige elulisema tähtsusega valdkond. Niisiis tehakse sajandi algupoolel viimased sammud, et ennistada Liha algseid õigusi. James Joyce, jesuiitide hoolas õpilane, võitleb kirjaniku õiguse eest nimetada labidat "labidaks". Mõistagi saame aru, et argine tööriist viitab antud juhul muule; erilist tavalisega asendades annab kirjanik mõista, et tabuga kammitsetud nähtused ja sõnad ei erine mingil moel lihtlabasest labidast. Vaidlemiskalduvusega inimesel on siin võimalus küsida: Aga mispärast pole eriliseks muutunud labidas, küll aga nood teised asjad? Lähem tutvus Joyce'iga muudab käepäraseks teisigi argumente; selgub nimelt, et kirjanik, kes kõuemürina põhjused oli teadmiseks võtnud juba koolipingis, ei vabanenud elu lõpuni kiusatusest peita end äikese ajal voodi alla. Sedalaadi tõikade paistel justkui tunduks, et jutt on inimesest, kelle suutlus võtta mõistmisega ebaloomulikke nähtusi pidi olema tavalisest suurem. Paraku tuleb ühtlasi arvesse, et võitluse puhul on mõistev suhtumine kõige halvem õhutaja. Aega ent sisustatakse võitlusega, olgu see üldreeglina pealegi argine ja heroilisusega seostuvat nimetust mittevääriv. Niisiis kuulub juhmus möödapääsmatult ajaloo edasiviivate jõudude hulka.

Teame, et õigus nimetada labidat nimepidi on nüüd muutunud üldiseks; ja kähmlused, mis selle saavutamise nimel on toimunud, jätavad tagantjärele õieti naiivse mulje. Oli ju võit, nagu tagasivaade selgesti näitab, kindel juba ette. Seda tõendab ka võitluse üldisus: üksteise kõrval löid lahingut säärasedki, kes endi vahel ei näinud midagi ühist. Lawrence'i suurusest näiteks ei tahtnud Joyce midagi teada; arvukate romaanide erootikas nägi ta kõigest selle propageerimist, mis kõigis riikides, Inglismaa välja arvatud, propageerib end ise. Talle ei meenunud, et see propaganda tuleb kasuks, kui taotletakse labida õige nimega esitamise õigust. Seda enam on siis põhjust nentida kõnealuste suuruste üksmeelt tagantjärele, olgu peale et nende suhtumine psühhoanalüüsi ei olnud ühesugune. Lawrence nägi Freudis oraaklit, kes "seksuaalsuse musta madu" esile tuues on inimkonnale ilmutanud ülitõe, sellal kui Joyce'i suhtumine jäi vaoshoitumaks, kuid mõlemad olid aeroplaanide sajandi lapsed, mistõttu varasemate aegade pretsioossus tundus ajast ja arust.

Ja samas nonde varasemate sajandite järjestav vaatlus näitab, mispärast sellised kombulalased võidud tuleb arvata paratamatuks. Teatavasti iseloomustab kogu uusaega äraspidine platonism; üldine suundumus väljendub selles, et maisus, igaveste *eidoste* üürike varipilt on väärtusena muutunud hindajate silmis üha jäävamaks. Uusaja esimesele poolele annab sisu ennekõike looduseuurimine; Valgustusajastul võidakse juba nentida, et kõik varasemad uuringud polnud enam kui käsikaudu kobamine. Üheksateistkümnenda aastasada kujuneb ajaloo sajandiks; tehakse kõik, et loodusteaduste toel jõuda ühiskonna seaduspärade ammendava selgitamiseni. Selgitamise kampaania haarab kaasa ka kunstidest sotsiaalseima – kirjanduse. Zola teadusliku eksperimentaalromaan peatege-

laseks on seletamatu "inimloom". Nii ilmub vajadus heita valgust indiviidile, ühiskonna aatomile, keda liiati on terveid aastatuhandeid võetud mikrokosmosena. Erakordselt raske ülesande, see tähendab mikrokosmose tagamaade läbivalgustamise ja inimlooma inimlikuks muutmise, võtab enda monopoliks Siegmund Freud.

Lõpptulemus äraseletamist ei vaja. Nobedalt kirjutav psühhiaater lubas endale ajuti väljenduslikke liialdusi, millest kinni hakates oli vastasel esialgu hõlpus näidata kõige psühhoanalüüsiga seostuva naeruväärsust. Aga need vastakused polnud enam kui iga tõelise suuruse loomulik kaasnähe, "üldsus" neist ei hoolinud. Arutlused psühhoanalüüsi osatähtsuse üle ("Mida sa psühhoanalüüsist arvad?") on kahekümnendail aastail sündinud belletristikas sagedased ja kui need pole alati hurraatavalt ülistavad, siis ennekoike nähtuse kõmulise uudsuse tõttu. On endastmõistetav, et tegelaste hoiakus väljendus autorite huvi. Ühe oma romaanidest avaldas H. Hesse varjunime all ja tõelisest autorisusest teadlikuks saanud Thomas Mann imestab ühes erakirjas: Poleks eales arvanud, et Hesse osutub psühhoanalüüsi mõjule nii vastuvõtlikuks! Ja Mann ise on ühele oma loenguist pannud pealkirjaks: "Freud ja tulevik", taas esineb tema haruldane vaist täies hiilguses. Sest kui leidub üldse nime, mille vähimagi kõhkluseta võib seostada tulevikuga, siis on selleks Freud. Kui ta sajandi esimesel poolel tuli alles Marxi ja Einsteini järel, siis praeguseks on ta eelmainitud titaane juba kindlalt edestanud. Mõistagi johtub tema ainuline suurus erilisest vastavusest, see tähendab et ajavaimulisele kooskõlale lisaks tugevdavad tema seisundit ka muud tegurid, iseäranis uurimisaine otsene seos kõikide inimestega. Eks representeeri ajavaimu ka Einstein ja Marx. "Aeg", füüsiku pidepunkt, on oma olemise-olematusega ajendanud vaidlusele kogu uusaja vältel ja niisama esinduslikult väljendab uusaega vaimu olenemine maisusest Marxi mõttekese. Kuid täiendavaid väärtusi pole neil kusagilt võtta, ilmne erinevus hakkab silma juba suurmeeste kirjaliku pärandi vaatlemisel. Üritada Einsteini lugeda on tõenäoliselt sõندانud ainult üksikud ja Marxi lugemisele teeb peagi lõpu autori kuivus, mida pealegi täiendab kohatine hegelliku keelekasutuse eelistamine. Freud seevastu on stilistina pälvinud aina superlatiive. Kuulakem Thomas Manni asjatundlikku hinnangut: "Freud kirjutab ülimalt ilmekat proosat, ta on Mõtte taidur." Ometi kahaneb see väline ülivoorus teisejärguliseks, kui tulla sisuliste väärtuste juurde. Sest millest psühhiaater kirjutab? Aina asjust, mida lugejad üle kõige ihkavad teada ja millega nende kauged esivanemad on tegelnud sajan-dite jooksul iseend häbenedes, võõrale pilgule varjatuks jäädes, nii-öelda põranda all. Tark on valitseja, kes oma alamaile annab käske, mida nood kõige rohkem soovivad kuulda. Just säärase vaimuvaldja osas esineb Freud. TUNNE ISEENNAST, lugesid vanakreeklased kõrgemalt tulevat käsku, milles ühtlasi sisaldus ülim tarkus. Sellega kooskõllaliselt ütleb Püha Bernhard: Iseenda tundmaõppimine on esmane ning samas viimane; aastatuhan-deid laotunud mütolooilise udu on hajutanud Freud, näidates kätte iseenda tundma-õppimise tõelise tee. Sõgestavate unenäoasetajate asemele on ilmunud teaduslikud. Ja kõige vähem saab kurta nende leviku vähesuse üle; saadaval on teaduslikud, õppe- ja muidugi rahvaväljaanded. Pakkumine vastab nõudlusele.

Freudi erandlikkus johtub seega ainulaadsest vastavusest; ta tundis ära, mida on 20. sajandi õhtumaalasele tarvis kõige rohkem. Selles mõttes pole tähtis, kas temasse suhtuda ülistavalt (nagu Lawrence) või tõrjuvalt (nagu Nabokov), kuna ajavaimu tarvidused jäävad kehtima mõlemal juhul. Ja nagu juba ette oli tagatud nende võit, kes võitlesid õiguse eest nimetada labidat labidaks, nii võib ajavaimule vastamatusega põhjendada,

mispärast kombuluse ikestamise katsed on lõppenud nurjumisega. Teame, et "tiivuline Eros", kes mõnda aega oli liikvel pärast Oktoobrirevolutsiooni (kas tõesti peab Oktoobrirevolutsioonigi esitama jutumärkides? Sündmuse, mis suurel määral kujundas terve sajandi? Pigem juba esinevad jutumärkide kasutajad oma aja vääriliste lastena), jäi oma tiibadest peagi ilma ja Saksamaal arvati "pornograafia" rahvusliku taassünni alates otsemaid põlisvaenlaste hulka. Selle põhjused on juba eespool vilksatanud. Kui need kokkuvõtlikult taas esitada, tuleks väärtustav reastus järgmine: kõigepealt üleloomulikkus, mistõttu vastava valdkonna puutumine võtab iga inimese kõhevile-kihevile; seejärel kristlik traditsioon, mille esindajad on pikki sajandeid lähtunud oma selgitustöös Liha ja Vaimu vastasseisust; ja lõpuks ilmalikumad laadi kulutõde, õhtumaalase progressimõiste, mille koosseisus saab pornograafia kui sigimatuse kaasnähe tähendada ainult "dekadentsi". Nii vägeval tagapõhjal mõjuvad kombulusalased piirangud peaaegu enesestmõistetavusena, olgugi et tagantjärele jätavad need lähimineviku võitlemised ebalemapaneva mulje. Miks nõnda on, selgub kõige paremini, kui ideoloogia nurjumise põhjusi vaadelda ideoloogia loojate käekäigu paistel.

Õigus trükkida varem kohatuks peetud sõna raamatus ära ja kolmveerand sajandit Nõukogude Liidu ajalugu on lootusetult erinevad asjad, kuid vähemalt ühele ühisjoonele saab nende puhul osutada: esimene asub üldsuunitluse suhtes päri-, teine vastuvoolu. Muidugi jääb igaühele vabadus määrata viimase impeeriumi haigusi oma suva kohaselt, siinkohal on sihiks ainult näidata, kuidas oldi ajavaimu nõudlusega vastuolus. Enim selguvad suurnähtused pisiilmingute najal; toetuda viimaseile on põhjust seda enam, et nende puhul piisab meeldetuletamisest, ammuunustatu meenutamisest. Miskipärast on kõik oma tarkustega nii ametus, et mujalt pärinevate jaoks lihtsalt ei jää mahti, kuigi igapäevane elu toob neid alatasa pilgu ette. Nii näiteks, tänu rahvastiku jõudsale juurdekasvule, tuntakse ülihästi Malthuse tegevust; vähem teatakse, et üks teine tollane inglase, A. Smith, on näinud ette huvitavamaidki asju. Mida ratsionaalsemaks muutub ühiskond tervikuna, arvas kuulus majandusteadlane, seda suuremaks kasvab sektantlus. Ettekuulutust tasub meenutada, kui jälle kord oleme saanud kuulda mõnest "kollektiivsest enesetapust". Praegu ent piirdume küsimusega: Mida õieti tähendab ühiskonna muutumine ratsionaalseks? Kõige lihtsam vastus oleks: See just ongi pahustumine, platonismist loobumine, uusajale sisu andmine. Ratsionalistlikku ühiskonda iseloomustab, et platonism tunnistatakse küll oluliseks tagapõhjaks, kuid vastavaid arutelusid püütakse võimalikult vältida; täisealiseks saanud inimene ei hooli niinimetatud põhiküsimustest, ta teab, et nende lahkamisel jõutakse kõigest lähenematute platonismideni. Samas ent leidub sääraseidki, kes ülimõistuspäraseks muutunud ühiskonnas näevad koleduse tippu; seesugused, päästmaks oma surematut hinge, alustavad kodu ja isa-ema ärasalgamisest, et siis hiljem vankumatult jälgida oma vaimsete isade (emade?) tahtmist.

Põhimõtteliselt sama ilmneb 20. sajandi suurnähtuste puhul, kuigi kohe peab lisama, et viimaseid on pahustamine kujundanud ainult kõige üldisema põhjusena; totalitaarsus tahab nimelt sektantlust kaotada, selle esindajate meelest on nende sekt piisavalt hea kõiki ülejäänuid asendama. Kes vaevub tutvuma lähemalt, mispärast riiklus saavutas Itaalias, Saksamaal ja Venemaal mõneks ajaks erilise vormi, peab kohe tunnistama seda ajendanu erinevust. Kõige lihtsakoelisemat pilti näib pakkuvat Itaalia ja kõige paljukihilisemalt kulgeb protsess Venemaal. Üldisem, ent laiade hulkade rahulolematus, on kõigil kolmel ühine; ja mõistagi kurdetakse "üldrahvalike liikumiste" puhul kõige

vähem taga platonismi luitumist. Sellegipoolest võib kõige üldisemat tausta pidada religioosseks, ühiskondluse ülendamine sakraalseks pole muud kui uusaegse ilmalikustumise kaasnähtusi. Katoliiklikus Itaalias, protestantlikul Saksamaal ja õigeusklikul Venemaal katsutakse riiki kirikuks avardada; see näitab, et kristlus toimib praegu ennekõike ilmalike teisendite kujul.

Berdjajev vist tõi käibesse löökmõiste "uus keskaeg", juba see sõnaühend peaks selgitama, kuidas oli lugu autori usutunnistusega. Sest kui "kristlik filosoof" keskaega, kristlikku ajastut *par excellence* kasutab kollina, siis saab tegemist olla ainult tolle uusaegse kristlusega, mispuhul inimese poeg on isand ka taevariigi üle. Berdjajevi religioossuse uusaegsuses pole kahtlust, seda tõendab piisavalt juba tema väide, mille kohaselt Aquino Thomas "alandab inimest".

Täiesti alusetu "keskaja" mainimine 20. sajandi suurnähtuste puhul siiski pole; selles mõttes nimelt, et viimaste üldisima ajendajana on toiminud platonismist loobumise võimatuse adumine. Vaimses kaoses uitavad inimesed kannatavad elu tühjuse all ja nii nad siis avastavad, loomulikult kannatuse hinnaga, oma ainulised suurtööd. Nii et selles, minevikku tagasipöördumise tähenduses peab "uus keskaeg" paika, kuid see ei õigusta veel tänapäevaste nähtuste kõrvutamist keskaegsetega – oli ju too aeg harmoonilisuseni järjekindel, sellal kui analoogseiks arvatud 20. sajandi ilminguis pole järjekindluse hõngugi. Põhjuste leidmine vaeva ei valmista; juba kaugelt hakkab silma, et see, mida nimeatakse "keskajaks", oli kõigest aastatuhandeid jätkunud eooni lõpetav osa, milles kõik olev tähendas varasema sujuvat edasiarendust; Dante *amore* on Pauluse *agape* lõppkuju. Sakraalsusele pretendeeriva ühiskondluse puhul seevastu asendab sujuvust ja järjekindlust kaootiline tohuvabohu. Kuidas saakski olla teisiti, kui usund on mõeldud igasuguse usundlikkuse eitajana, kui inimesed tagasi pöördudes loovad enda meelest aluse mingile igavesele tulevikule? Sellest siis heterogeenseimate ilmingute parabioos; kõrvalises hiies tuuakse ohvreid mõnele vanaskandinaavia jumalusele, sellal kui raviastutuse seinte vahel vaimuhaigeid süstiga uinutatakse. Näeme, et arhailisuse ihalemine on kõrvu ülimodernismiga – pole ju süstiga uinutamine muud kui bravuurikas samm tuleviku poole, milles kõlbelist laadi eelarvamusi enam ei arvestata. Üldotsialismi ehitajad rahvussotsialismi veidruse ei tunnista, süstalde ja rituaaltantsude vähest suutlust püütakse korvata vintpüssi ja ülipaindliku seadusandlusega; ka liidulepingut Saksamaaga tähistatakse seadustekogus uue kuriteoga – saksavastase agitatsiooni eest – mis oma "koosseisu" kaotas alles viis päeva pärast sõja puhkemist. Kuidas käis kõigi nende käsi, kes Saksamaad halvustasid viiel esimesel sõjapäeval, seda ei tee tagantjärele enam kindlaks, kuid vähemalt säärased, kes vastava patu pärast olid uurimise all pärast sõja puhkemist, said oma aastad ilusasti kätte. Nõnda toimib platonlik Õiglus teadusliku ellusuhtumise valitsedes.

"Teaduslikkuse" sissetoomine on sedapuhku siiski kohatu; kui 20. sajand omandas iselaadse ilme, siis kindlasti mitte inimeste tõttu, kes oma sihti nägid teadmiste rohendamises. "Juhid" esindasid rahulolematute hulkade huve, niisiis hinnati ka teadust niinimetatud normaalinimese seisukohalt. Mispärast peaks vaimuhaige olema ristiks enesele ja teistele? Niimoodi küsides ollakse ebausust ju vaba, kuid ainult kõlbelisest; teoreetilist laadi valdkonnas võib ebausk hea-kurja piirest väljajõudnu silmis – Goebbels näiteks teadis seda – jääda tihtipeale ülimaks tarkuseks. Nõnda siis kujunes, et normaalinimese suhtumine püsis valitsevana ainult aastakümneid. Ülemvalitsuse kadudes

osutusid naeruväärseks ka ajutised väärttegevused, pornograafiavastane võitlus kaasa arvatud.

Ajalooratast tagasi keerata seega ei õnnestunud, jääb vaid kanda hoolt, et ta tulevikule ei veereks vastu ülemäära tormakalt. Raadioaparaadid ei ragise enam, et kuulajaid kaitsta vääртеbe eest. Nüüd ütlevad üles hoopis telerid, kui hakatakse näitama, mida vaatajad kõige rohkem soovivad näha. Inimlapse tahtmistel pole piire, õigus kutsuda labidat nimepidi on ammu saavutatud, niisiis tuleb taotleda enamat. Nõnda nood ajalooratta ringid ja ringikesed täis saavad. Oli kord maailmapõleng, siis tuli Viimne Kohtupäev ja nüüd on järg teadusliku maailmalõpu käes. Sajandite eest segas teaduslikku uurimistööd kirik, nüüd räägitakse mõnede uurimisalade kitsendamisest tagurlikele vaimulikele viitamata. Ehk ükskord tuleb seegi aeg, mil mõõndakse, et Inimese nime uhket kõla kuulutanud prohvetid on tunduva osa oma suuruselt pärvinud inimsuse meelitamisega.

Esialgu nii kaugel veel ei olda, esialgu on iseenda tunnetamise juhust järgides jõutud kõigest äratundmiseni, et homoseksualism pole mingi "üks asi", vaid on midagi palju enamat. Freud tavatses usutlejale öelda, et psühhoanalüüs tegeleb "väga tõsiste asjadega"; seesama käib ka kõigi tema austajate kohta. Erilise saavutusena võib märkida raamatut, milles tuhandete erakirjade hoolika analüüsi najal tõestatakse, et Goethe "siiski" olevat eelistanud meessugu; kõnealusel juhul nimelt hakkab juba kaugelt silma, kui suurel määral on autori vajadus kõlanud lugejate omaga unisoonis. Meeldimuse vastu ei saa eales. Kui Frank Harris oli Wilde'ile rääkinud homoseksuaalsuse näotusest, vastas "Oscariana" autor talle elutargalt: Mu kallis Frank, sa võid mulle seletada kui palju tahes, aga mitte kunagi ei saa mulle selgeks, et halb oleks see, mis mulle meeldib.

Selline tarkus ei kõla just soliidselt, kuid seda vähem on kahtlust tema kehtivuses; esmaseid tarvidusi tuleb arvestada kõigil, lihtsurelikest alustades ja äravalitutega lõpetades. Dario Fo rikub Nobeli kõnede traditsiooni ja tema järel ilmub laureaadina Jose Saramago, kes iidse katoliku traditsioonis kujunenuna teab ometi, missugune Jeesuse kujutus saavutab suurima loetavuse. Jääb vaid tunnistada, et Nobel, kes oma testamendis pidas silmas idealistliku suunitlusega kirjandusteoseid, oli kesine ajaloofilosoof; naturalismi ebasoovitavaks asjaks pidades ta lihtsalt eksis. Pidevalt pingsamaks muutuv võitlus Liha eluõiguse eest on uusaega nii-öelda sisse programmeeritud. See, missugustele eeskirjadele allutatakse pornograafia Euroopa Liidus, on täiesti teisejärgulise tähtsusega.

T